

ДАМУ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ПРОГРЕСС МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Хайруллаева В.Х.¹.

¹ф.ғ.к., ассоц. проф.

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері
университеті, Алматы, Қазақстан
khairullayeva_v@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада адамзат қоғамын зерттеуге үлес қосқан әлеуметтанушы және философ ғалымдардың қоғамның даму модельдері мен концепциялары туралы көзқарастары баяндалады. Даму процесі күрделі, жан-жақты феномен ретінде сипатталып, қоғам дамуының әлшемдері мен түрлі аспектілеріне философиялық тұрғыдан талдау жасалады. Автор өз идеяларын қазіргі заманғы синергетикалық теориялардың жүйелер және оладың қасиеттері туралы негізгі ұстанымдарымен байланыстыра отырып түрлі теориялық және философиялық фокустен көрсетуге тырысады.

Тірек сөздер: әлеуметтік прогресс, жүйе, дамудың бағыттылығы, диалектикалық-материалистік концепция, градулистік эмердженттік концепция, сциентистік концепция, аксиологиялық концепция.

Адамзат тарихында қоғам мен адам санасының дамуы әрқашан ойшылдарды, философтар мен барлық сала ғалымдарын қызықтырып келген ең әзекті мәселелердің бірі. Жаһандану дәуірі деп аталатын бүгінгі кезең өзінің өзгергіштігімен, динамикалығымен яғни жылдам қозғалыс сипатымен, интенсивтігімен, қарама-қайшылыққа толылығымен, мозаикалылығымен яғни түрлі элементтерге толылығымен, түрлі-түстілігімен және толып жатқан басқа сипаттарымен ерекшеленеді.

Міне осындай құрамалы және күрделі тарихи дәуірде біздің тәуелсіз Қазақстанымыздың әлеуметтік болмысы қандай проблемаларға толы, оның дамуының сипаты мен бағыты қалай болмақ, көп бағытты дамудың негізгі өзегі болар басты бағдарлары қандай болмақ деген сияқты мәселелерді талқылау бүгінгі таңда ұлттық даму философиясының басты мақсаты мен мәселелері екені айқын.

Біз осы аталған мәселелер жайын сөз етпес бұрын бұрын жалпы даму және әлеуметтік прогресстің бағыттылығы проблемасын философиялық аспектіден қарастыруға тырысайық. Әрине даму проблемасы философиядағы ежелден келе жатқан әзекті проблемалардың бірі екенін бәріміз де білеміз. Бірақ философиялық проблемалардың ерекшелігі де сонда, олар гауһар тас сияқты уақыт өткен сайын өз әзектілігін көтере түседі, жарқырап жаңа қырынан көріне түседі, құндылығын арттыра түседі.

Қазіргі ғылым мен синергетика яғни ғылымдар тоғысуының теориясы дамуды Әлемнің негізгі атрибуты яғни ажырамас негізгі қасиеті ретінде түсіндіреді. Алайда бұл процесс жекеленген бірегей жүйелер арқылы ғана амалға асады. Даму – көп деңгейлі, көп сатылы және түрлі аспектілерді

камтитын күрделі процесс. Әйткені құбылыс қанша күрделі болса, яғни жүйенің құрамдас бәліктері қаншалық көп болған сайын оның дамуына әсер етуші факторлар соғұрлым көп болады. Сондықтан даму процесін теориялық тұрғыдан зерттеушілер арасында оны философиялық түрліше түсіну орын алған. Жалпы алғанда даму – бұл жүйенің элементтері арасындағы ерекше байланыстар арқылы жүзеге асатын кешенді (комплексі), сапалық және бағытталған өзгерістер жиынтығы. Жүйенің дамуына оның құрамдас бәліктерінің түрлі жағдайлары мен олардың әрқайсының өз даму бағыттары әсер етеді. Демек бағыттылық немесе векторлық сипат – дамудың негізгі белгілерінің бірі.

Осы орында дамудың модельдерінің кейбір концепцияларына, мысалы диалектикалық-материалистік, градулистік эмердженттік, сциентистік және аксиологиялық концепцияларына тоқталуды жән кәрдiк.

Г. Спенсер қалыптастырған градулистік (плоский эволюционизм – «жазық эволюционизм» деп те аталады – автордан) концепцияда даму түзу сызықты үздіксіз бірқалыпты жинақталушы эволюциялық процесс. Бұл концепцияда ешбір секіру процесі қарастырылмайды. Негізінен даму процесі бірқалыпты қарапайымнан күрделіге өтудің немесе кумулятивтік яғни қоғамдағы факторлардың жинақталушы әсерінен жүзеге асатын құбылыс [1].

Диалектикалық-материалистік концепция негізінен Карл Маркс пен Фридрих Энгельс қалыптастырған қоғамдық-экономикалық формациялар теориясына негізделеді. Мұнда қоғамның дамуы экономикалық факторларға тікелей байланысты. Маркстің пікірінше, қоғамдық болмыс қоғамдық сананы белгілейді.

Ал творчестволық эволюционизм немесе эмерджентизм деп аталатын концепция жүйенің эмердженттік /күтпеген, тосын/ жаңа қасиеттерді кенет пайда ету құбылысына назар аударады. Жүйенің қасиеті – бұл элементтердің арифметикалық жиынтығы емес, ал творчестволық нәтижесінде. Мұнда екі ұғым – результат және эмерджент ұғымдары қолданылады. Результат – қарапайым суммалық яғни жинақталушы өзгерістер болып, оны априорлы анықтауға болады. Ал эмерджент – интегративтік өзгерістер болып апостериорлы түрде ғана анықтау мүмкін. Мысалы судың қасиеті (сутек жанады, оттег жануды қолдайды, бірақ олардың жиынтығы болған су отты сәндіреді). Осы концепцияға сәйкес дамудың бағыты күтпеген кенет бұрылыстарға толы. Қоғамның күрделі жүйе екенін ескерсек, оның даму бағыты оны құрайтын жеке жағдайлардың мысалы түрлі салалардың қарапайым жиынтығына сәйкес келмейді. Бұл концепцияда секірістер дамудың негізі ретінде түсініледі.

Прогресс идеясы даму проблемасының ең әзекті салаларының бірі. Орыс әлеуметтанушысы П.А. Сорокиннің пікірінше: «Прогресс проблемасы ғылыми және философиялық проблемалар арасында ең күрделі, қиын және айқын емес проблемалардың бірі» [2, 40-42-бб.]. Адамзат өркениетінің бүгінгі таңында прогресс проблемасын түсінудің екі бағыты қалыптасты: сциентистік немесе констатациялық және аксиологиялық немесе құндылық концепциялары.

Мысалы сциентистік концепция адамзат ақыл-ойының, интеллектінің прогресі соңынан экономиканың, органикалық дүниенің, техниканың прогрессіне жол ашады деп санайды. Қоғам дамуы да тікелей рационалдық яғни ақыл-ой мен ғылым дамуының деңгейлеріне байланысты.

Ал аксиологиялық концепция бойынша Г. Риккерт табиғаттың прогресін терістей отырып адамзат мәдениетінің құндылық әлшемдерін, олардың прогресін атап кәрсетеді. Оның пікірінше қоғамда ғана даму байқалады, ал адамзат құндылықтары қоғам дамуын айқындаушы негізгі феномендер [3, 221-бб.].

Бұл екеуінің жалпы синтезін ХІХ ғ. философы К. Леонтьевтің кәқарасынан кәруге болады. Оның пікірінше, бір жағынан әркендей түсетін энтропия (синергетиканың теориясы бойынша энтропия ұғымы жалпы материалдық әлемнің әмбебап заңдылығы және ол дүниедегі барлық құбылыстардың уақыт тезінде өзгеріске ұшырап ыдырауын, ақырындап жойылуға бейім екенін түсіндіреді) – әлемдік теңесуге бағытталса, екіншіден эстетикалық аспектідегі алға ілгерілеудің орын алуы негізінен жалпы әлемдік даму заңдылығы. Негізінен бұл концепцияда прогрессті қарапайымдықтан күрделіге, әртүрлілікке ұмтылу, жан дүниенің баюы ретінде түсіну басым [5, 312-бб.].

Теориялардың кәптігіне қарамастан прогрессті түсінуде жоғарыда аталған екі бағытты ХХ ғасырдың да басты бағыттары ретінде қарастыру қажет.

Ендігі басты мәселе – прогрестің яғни дамудың жалпы әлшемі, критерийі туралы мәселе. Әсіресе әлеуметтік прогрестің универсалды әлшемін анықтау мәселесі өте күрделі, өте қиын екені түсінікті. Күрделі жүйелер – түрлі элементтердің реттелген жиынтығы. Сондықтан прогресс дегенде қандай критерийге назар аудару қажет. Қазіргі заманғы синергетика неорганикалық дүниеде мұндай әлшем ретінде жүйенің құрылымының күрделенуін атап кәрсетеді. Тірі табиғаттың эволюциясында прогресті комплексті әлшемге негіздеу қажеттігі туындайды. Бұл қызметтің дифференциациялық және интеграциялық құрылымы, ұйымдасудың эволюциялық пластикасының деңгейінің жоғарылауы, мүмкіндіктердің кеңеюі, сыртқы ортадан тәуелсіздену мен автономдасудың жоғарылауы және т.б. Басымдыққа ие бағыт функциональдық – объектінің жүйелі ұйымдасуының жоғарылауы негізінде қызметтерінің күрделенуі.

Ал қоғамда мұндай әлшемді анықтауда түрлі бір-бірінен алшақ пікірлер бар. Жалпы алғанда мұндай әлшемдер қатарына экономикалық критерийді және рухани даму критерийлерін жатқызуға болады. Экономикалық критерий қоғамның табиғаттан еркін болу деңгейімен сипатталады. Алайда бұл аспектінің адамдар арасындағы қатынаста да орны бар. Бір жақты бағытталған экономика рухани дамуға қарама-қарсы да әсер етуі мүмкін. Сондықтан әлеуметтік даму қоғам және оның индивидтерінің мүдделерінің үйлесімі, гармониясы арқылы жүзеге асуы тиіс. Кәптеген мәдениеттанушылар мен философтар әлеуметтік прогресс дегенде мына параметрлерге басым назар аударады:

1. экономиканың, әндірістің дамуы, халықтың әл-ауқатының кәтерілуі (экономикалық-әлеуметтік бағыт);
2. қоғамның демократиялану деңгейі (саяси бағыт);
3. қоғам әкілдерінің жан-жақты дамуына мүмкіндіктер жарату (Рухани бағыт).

Осы орайда жағарыда аталмыш әлшемдердің қайсысы басымдыққа ие, олардың қайсы бірі қоғамды дамытудың ең басты бағыты болуы керек деген орынды сұрақ туындайды. Әрине біржақты түрде жауап беру дұрыс емес екенін студенттерге ескерткіміз келеді. Әйткені қоғам қандай жағдайда болса, оның сол уақыттағы деңгейі мен шешуді қажет ететін негізгі проблемалары қандай болса соған байланысты басымдық та қалыптасады. Философиялық фокустан назар салар болсақ, қоғам дамуын жүзеге асырудың басты шарты – оның сол тарихи уақыттағы жағдайын толық сараптап талдай алатын және сол уақытта иерархиялық басты маңыздылыққа ие болған мәселер субординациясын анықтап оның басты стратегиясы мен тактикасын белгілейтін рационалды және икемді саясаттың болуы.

ӘДЕБИЕТ

- 1 Социологическая концепция Герберта Спенсера // История буржуазной социологии XIX – начала XX века / Под ред. И.С. Кона. Утв. печати Институтом социологических исследований АН СССР. - М.: Наука, 1979. - С. 40-52.
- 2 Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – 388 с.
- 3 Риккерт Г. Науки о природе и культуре. - М.: Республика, 1998. - (Мыслители XX века).
- 4 Леонтьев А. А. Потребности, мотивы, эмоции. Конспект лекций. – Москва: Издательство МГУ, 1999. – 455 с.

REFERENCES

- 1 Sotsiologicheskaya kontseptsiya Gerberta Spensera. Istoriya burzhuaznoy sotsiologii XIX – nachala XX veka (The sociological concept of Herbert Spencer. History of Bourgeois sociology of the XIX-early XX century). Pod red. I.S. Kona. Utv. pechati Institutom sotsiologicheskikh issledovaniy AN SSSR. - M.: Nauka, 1979. - P. 40-52.
- 2 Sorokin P.A. Chelovek. Tsvilizatsiya. Obshchestvo (Man. Civilization. Society.). – M., 1992. – 388 p.
- 3 Rikkert G. Nauki o prirode i kul'ture (Science about nature and culture). - M.: Respublika, 1998. - (Mysliteli XX veka).
- 4 Leont'yev A. A. Potrebnosti, motivy, emotsii. Konspekt lektsiy. (Needs, motives, emotions. Lecture notes).– Moskva: Izdatel'stvo MGU, 1999. – 455 p.

ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО ПРОГРЕССА И РАЗВИТИЯ

Хайруллаева В.Х¹

¹к.ф.н, ассоц. проф.,

Казахский университет международных отношений и мировых языков
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

khairullayeva_v@mail.ru

Аннотация. В статье представлены взгляды социологов и философов, внесших вклад в изучение человеческого общества, о разных моделях и концепциях развития общества. Процесс развития описывается как сложное, многогранное явление, дается философский анализ критерий и различных аспектов развития общества. Автор пытается выразить свои идеи с разных теоретических и философских фокусов зрения, связав их с основными принципами современной теории синергетики о системах и их свойствах.

Ключевые слова: социальный прогресс, система, направленность развития, диалектико-материалистическая концепция, концепция эмерджентности, концепция сциентизма, аксиологическая концепция.

PHILOSOPHICAL ASPECTS OF PROBLEMS OF SOCIAL PROGRESS AND DEVELOPMENT

Khairullayeva V.Kh.¹

¹Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World
languages, Almaty, Kazakhstan
khairullayeva_v@mail.ru

Abstract. The article presents the views of sociologists and philosophers who have contributed to the study of human society, on different models and concepts of the development of society. In this article a philosophical analysis of the criterion and various aspects of the development of society are given by describing the development process as a complex, multifaceted phenomenon. The author tries to express the ideas from different theoretical and philosophical focus, linking them with the basic contemporary synergetic principles of the systems and their properties.

Keywords: social progress, system, direction of development, dialectical-materialistic concept, concept of gradual emergency, the concept of scientism, axiological concept.

Статья поступила 1.12.2020